

*Милена Павловић, асистент-приправник
Правног факултета у Новом Саду*

ТРУДНОЋА И МАТЕРИНСТВО У ЗАТВОРСКИМ УСЛОВИМА

Сажетак: Затворска искуства жена се битно разликују од искуства мушкараца и условљена су како специфичним обележјима женског криминалитета, тако и неоспојањем диференцираних правила о извршењу казне лишења слободe која би била угодљена посебним потребама жена. Трудноћа и мајтеринство представљају највеће препреке за остваривање начела једнаког третмана свих осуђеника и налажу не само кадровска и техничка прилагодљивања, већ и стварање посебног приступа у третману осуђеница. У раду су размотрена правила која регулишу стање затворених трудница и мајки и указано је на карактеристичне проблеме и тешкоће затворених жена који су повезани са вршењем родитељских дужности у оквиру затворске институције.

Кључне речи: пeнoлoгија, затвор, жене, услове за жене, трудноћа, мајтеринство

УВОД

Пол представља један од основних критеријума на основу кога се врши класификација осуђених лица у казнено-поправним установама, а раздвајање мушкараца од жена је једно од најбитнијих начела на којима се заснива модеран систем извршења казне лишења слободe. Издвајањем осуђеница из опште осуђеничке популације и њиховим смештањем у посебне установе, ствара се могућност да се жене посматрају као диференцирани, али истовремено хомогени део затворске популације, што допри-

носи уочавању специфичних тешкоћа и изазова затворског живота који искључиво карактеришу овај пол.

Проблеми жена, који се битно разликују од оних са којима се сусрећу мушкарци, условљени су бројним факторима. Најпре, жене чине веома мали проценат од укупног броја затворених лица. Тај проценат се у свету, у просеку, креће од 2 до 9%¹ и верно осликава учешће жена у криминалитету уопште. Малобројна женска осуђеничка популација доприноси стварању и одржавању стереотипа о криминалитету као типично мушкој појави, што доводи до схватања по којима је женски криминалитет појава која је неприродна, при чему се жене, као учиниоци кривичних дела, сматрају не само прекршиоцима законских, већ и друштвених норми углавном повезаних са специфичним схватањима породичне и родитељске улоге жене. На тај начин се осуђенице додатно стигматизирају у односу на мушкарце.

Мали број осуђеница условљава и смештајна решења, те се жене углавном упућују у централизоване установе, или, у довољно великим државама, у једну од неколико установа за жене. У сваком случају, оба решења могу да доведу до тога да затворенице казну лишења слободе издржавају у месту које је знатно удаљено од њиховог редовног пребивалишта, чиме се отежава одржавање веза са породицом и кидају контакти са примарном социјалном средином.

Криминалитет жена није толико разноврстан као криминалитет мушкарца, већ је ограничен на одређена кривична дела, односно одређене форме криминалног понашања. Структура осуђеница није сувише различита, нема јасног разликовања на "добре" и "лоше", те неформални систем знатно другачије функционише него у установама за мушкарце. Услед отежаног и другачијег прилагођавања жена режиму живота у затворској установи, пенолошка сазнања и схватања о међусобној интеракцији осуђеника, као и њиховом односу према запосленима у институцији, стварању група и неформалном систему, се тешко могу применити на жене.

Напоследку, другачија искуства и проблеми жена у затворима се делимично могу приписати биолошким специфичностима женског пола, а нарочито онима које су повезане са вршењем репродуктивне функције. Трудноћа и материнство представљају готово једине појаве у погледу

¹ Ово је случај у око 80% земаља у свету, иако има земаља и са знатно нижом и вишом заступљеношћу жена. Више података видети у: Walmsley, Roy, *World Female Imprisonment List: Women and Girls in Penal Institutions, Including Pre-trial Detainees/Remand Prisoners*, International Centre for Prison Studies, 2006. година, www.prisonstudies.org. У Србији је, у априлу 2006. године, од 6057 осуђених лица, било 187 жена (3,08%). Извор: Министарство правде Републике Србије, www.mpravde.sr.gov.yu.

којих закони и други акти прописују посебна правила и које истовремено условљавају највеће разлике између положаја мушкараца и жена у оквиру казнено-поправне установе.

НОРМАТИВНИ ОКВИР РЕГУЛИСАЊА ТРУДНОЋЕ И МАТЕРИНСТВА У ЗАТВОРСКИМ УСЛОВИМА

Трудноћа и порођај, као и постнатална нега, представљају један од највећих изазова не само за осуђеницу, већ и затворску установу. Најпре, институција мора да обезбеди адекватне услове за негу затворенице, који не би смели пуно да се разликују од оних који постоје ван установе. У периоду пред порођај и након њега, затворски третман мора да се прилагоди посебном стању жене, нарочито у погледу обављања радних задатака и правила о изрицању дисциплинских санкција. Свакако највећу промену доноси рођење детета, јер оно подразумева долазак у установу новог "осуђеника", а пред законодавца поставља велику дилему: да ли дете, које за злочин мајке није одговорно, те нема разлога да борави у установи, након порођаја одвојити од осуђенице и препустити другим лицима на старање, или омогућити његов останак уз мајку, са потенцијалним изузетно позитивним дејством које ово може да има на процес ресоцијализације.

У доношењу ове одлуке, државама од помоћи могу да буду норме два најбитнија међународна акта који се баве третманом осуђеника: Минималних правила Уједињених нација за поступање са затвореницима² и Европских затворских правила Савета Европе.³ Оба акта се баве основним принципима и стандардима у третману затвореника и сугеришу правила уз помоћ којих се на најефикаснији начин може остварити савремена сврха извршења казне лишења слободе.

Минимална правила предвиђају да у установама за жене мора бити обезбеђен посебан смештај за преднаталну и постнаталну негу. То подразумева креирање одвојеног одељења или просторије који ће бити прилагођени потребама трудница, односно породиља. Ипак, овај акт указује на то да би најпогодније било да се сам порођај обави у редовној, вензатвор-

² Правила су усвојена на Првом конгресу УН о спречавању криминалитета и поступању са осуђеницима, одржаном у Женеви 1955. године, а касније су потврђена од стране Економског и социјалног већа УН, Резолуцијама број 663 Ц (XXIV) из 1957. године и 2076 (LXII) из 1977. године. Правила нису обавезујућа, али су често коришћена од стране држава приликом формулисања унутрашњих правних норми.

³ Препорука број Rec (2006)2 Комитета министара државама чланицама у вези са Европским затворским правилима из 2006. године. Ова препорука замењује препоруку број R (87)3, из 1987. године, услед потребе да се она ревидира и ажурира.

ској институцији, а уколико је дете ипак рођено у затвору, та чињеница не сме да буде садржана у родном листу, односно другој исправи у којој се бележи податак о рођењу.⁴

Када се ради о поступку са децом рођеном од осуђенице, односно о доношењу одлуке да ли дозволити да остану уз мајку, или их доделити оцу или другим сродницима на старање, правила не сугеришу исправно решење. Уколико државе ипак одлуче да дозволе останак детета у установи, сматра се да је неопходно обезбедити посебну просторију у којој ће се дете налазити и у којој ће се о њему старати квалификоване особе.⁵

Европска затворска правила садрже неколико одредаба које се односе на питања трудноће и материнства. Најпре, и порођај у затвору и ван њега се сматрају једнако адекватним, а уколико се он обавља у затвору, морају бити обезбеђени сви неопходни услови.⁶ Останак детета у установи треба да зависи од тога да ли је то у његовом најбољем интересу, а деца се никако не могу сматрати затвореником.⁷ Остале сугестије се односе на обезбеђивање посебног смештаја за овакву децу и ангажовање стручног особља које ће се о њима старати док мајка обавља редовне активности у оквиру установе (везане за рад, едукацију итд.).⁸

Дакле, оба документа полазе од чињенице да стање жена у периоду пре и након порођаја изискује посебну пажњу и негу. Ангажовањем стручног особља и изградњом посебних просторија у којима ће жене боравити, стварају се предуслови да трудноћа жена, као и постнатални период протекну у амбијенту налик оном који постоји на слободи, чиме би требали да се отклоне негативни утицаји затворске средине у овом периоду. Имајући у виду кадровске и друге тешкоће са којима се затворске установе иначе суочавају, творци правила сматрају да је оправдано и целисходно да се порођај обави ван установе, јер би креирање посебне неонаталне службе било неекономично. Ипак, међународна правила не дају дефинитиван одговор на питање да ли и колико дете треба да остане у оквиру установе. Решења у погледу овога могу оставити далекосежне последице и на мајку и на дете те се вероватно зато државама препустило да саме осмисле адекватан одговор. Правила само предвиђају, да уколико се национална законодавства одлуче да дозволе мајкама да задрже дете уз себе, оно због тога не сме да трпи негативне последице.

Услед непостојања јасних смерница, државе су овом проблему приступиле различито. Најригорознију праксу свакако имају Сједињене Аме-

⁴ Члан 23, став 1 Минималних правила за поступање са затвореницима.

⁵ Члан 23, став 2 Минималних правила за поступање са затвореницима.

⁶ Правило 34.3. Европских затворских правила.

⁷ Правило 36.1.

⁸ Правила 36.2. и 36.3.

ричке Државе, у којима се, у федералним и установама федералних јединица, дете по порођају, односно након дан или два, одваја од мајке.⁹ Велики број других земаља дозвољава да дете остане уз мајку и борави у посебним просторијама, с тим да постоје значајне разлике у погледу тога колико дуго боравак детета може да траје. Закон Србије предвиђа да дете може да остане у установи до навршене једне године живота, што је, у поређењу са другим државама, релативно кратак временски период.¹⁰ У Енглеској¹¹ и Француској¹², мајке дете могу да задрже до 18 месеци, а у Словенији до 2 године.¹³ Велики број држава боравак детета ограничава на 3 године (Грузија¹⁴, Естонија¹⁵, Италија¹⁶, Русија¹⁷, Шпанија¹⁸, Хрватска¹⁹ и Чешка²⁰). Поједине јужноамеричке државе предвиђају и дужи рок, те, на пример, у Аргентини, деца напуштају затворску установу тек са навршене 4 године.²¹ Битно је напоменути да је у одређеним земљама, као што је на пример, Енглеска, мајци чак дозвољено да дете рођено пре него што је она отпочела са издржавањем казне лишења слободе, поведе у затвор и задржи га до законског максимума, уз испуњење одређених услова.²² Као што

⁹ Извор: Федерални затворски биро, www.bop.gov. Тек су у последњих пар година, поједине државе у САД, као што су Илиноис, Калифорнија, Небраска и Њујорк, почеле да уводе програме у којима је мајкама дозвољено да задрже децу неколико месеци, уз примену интензивних едукативних мера. Међутим, критеријуми које жене морају да задовоље, како би могле да учествују у програму, су изузетно стриктни, те су ове мере ограниченог домета. Видети детаљније у Radosh, Polly F, *Reflections on Women's Crime and Mothers in Prison: A Peacemaking Approach*, Crime and Delinquency, том 48, број 2, април 2002. године, страна 312.

¹⁰ Члан 106 Закона о извршењу кривичних санкција, "Службени гласник Републике Србије", број 85/05.

¹¹ Извор: Затворска служба ЊКВ, www.hmprisonservice.gov.uk.

¹² Извор: Министарство правде Француске, www.justice.gouv.fr.

¹³ Члан 62 Закона о извршавању казних санкција, доступан на <http://zakonodaja.gov.si>.

¹⁴ Члан 39 Закона о извршењу казне затвора, доступан на www.legislationline.org.

¹⁵ Члан 54 Закона о извршењу казне затвора, доступан на www.legislationline.org.

¹⁶ Извор: Министарство правде Италије, www.giustizia.it.

¹⁷ Извор: Федерална служба за извршење санкција, www.fsin.su

¹⁸ Члан 38 Општег закона о извршењу казне затвора, доступан на www.legislationline.org.

¹⁹ Члан 111 Закона о извршавању казне затвора, доступан на www.nn.hr.

²⁰ Члан 67 Закона о извршењу казне затвора, доступан на www.legislationline.org.

²¹ Члан 195 Закона о извршењу казне лишења слободе, доступан на www.spf.gov.ar/FramePPal/Legislacion/3_ley_24660.doc.

²² Birmingham, Luke; Coulson, Diane; Mullee, Mark; Kamal, Manzar; Gregoire, Alain, *The Mental Health of Women in Prison Mother and Baby Units*, The Journal of Forensic Psychiatry and Psychology, том 17, број 3, септембар 2006. године, страна 397. Критеријуми које мајка мора да задовољава како би јој уопште био дозвољен боравак са дететом до навршених 18 месеци су следећи: смештај је у интересу детета; постоји слободно место;

сугеришу правила Савета Европе, већина закона води рачуна о томе да боравак детета у установи не сме да буде на његову штету, па одлуку о томе да ли ће дете у конкретном случају бити остављено у затвору препуштају надлежној особи у институцији или неком другом овлашћеном органу ван ње.²³

О мотивима законодаваца да поступе на одређен начин се може само спекулисати. Солуције су вероватно последица жеље да се пронађе адекватно решење за сукоб захтева да се, са једне стране, мајкама не одузме могућност да врше родитељске дужности и да се не прекине важна веза између мајке и детета која се нарочито успоставља у првим годинама живота, али и да се, са друге стране, детету обезбеди нормалан живот и адекватни предуслови за социјализацију, што је готово немогуће у затворској установи. Решења неких законодавстава, као што је, на пример руско, указују на то да је остваривање првог циља пуно важније. Иако је у овој држави боравак детета у установи ограничен на три године, он изузетно може бити продужен до навршене четврте године живота детета, уколико је мајци преостало још годину дана или мање до завршетка издржавања казне. Може се претпоставити да је већина држава које предвиђају рок од три или више година такво законско решење предвидела управо зато да би се што је могуће више скратио период раздвојености мајке и детета. Изгледа да остале државе, у које спада и наша, које предвиђају краћи рок боравка детета у установи, предност дају другом захтеву, односно нормалној социјализацији детета и одрастању ван затвора. Ипак, то не мора да буде случај, јер је законско решење можда условљено реалним проблемима као што је непоседовање услова за смештај деце у установи. У оним државама у којима је број осуђеница већи, знатнији је и проценат оних које су децу родиле у њој, што оправдава стварање посебних одељења у којима бораве све мајке и деца, које се могу опремити и конструисати сасвим налик онима ван установе. То деци може да пружи донекле нормалне услове за раст и развој, јер им није онемогућена комуникација и интеракција са другом децом, својим вршњацима, а доступни су садржаји усмерени на њихово правилно васпитање и образовање. Погодних услова за нешто такво, у државама као што је Србија, у којој се годишње у затвору роди тек неколико деце, свакако да нема, те то може бити основни разлог зашто дете напушта установу чим прође период пре кога би то било изузетно трауматично за мајку.

служба социјалног старања је дала сагласност; постоји велика вероватноћа да ће мајка након издржане казне наставити да се стара о детету; не постоје медицинске или правне препреке да се мајка стара о детету; тест не показује присуство опојних дрога; мајка се за време боравка са дететом уздржава од коришћења опојних дрога, итд. *Ibidem*, стр. 394.

²³ Видети односне законске одредбе наведених држава.

РЕАЛНИ ПРОБЛЕМИ ЗАТВОРЕНИХ ТРУДНИЦА И МАЈКИ

Иако нормативни акти регулисању трудноће и делимично материнства у затворским условима приступају вођени начелом изједначавања, односно приближавања услова у којима се одвијају онима који постоје на слободи, јасно је да се ове појаве битно разликују, тј. да затворски услови свакако не могу представљати природну атмосферу за рађање и одгајање детета. Без обзира на разумљиву тежњу да се гравидне затворенице пре свега третирају као труднице, а не осуђенице, реалне околности и проблеми ових жена представљају константну препреку за остваривање тог циља.

Као што је раније поменуто, структура кривичних дела за која осуђене жене одговарају није разноврсна и углавном је ограничена на лакше имовинске или преварне деликте, кривична дела повезана са коришћењем или стављањем у промет опојних средстава, док су тежа кривична дела, као што је наношење телесних повреда, злостављање или убиство, процентуално знатно мање заступљена.²⁴ У скорије време, уочава се тренд пораста броја затвореница које су починиле дела директно у вези са опојним дрогама (коришћење, држање ради продаје, купопродаја), или су осуђене за нека друга дела (нпр. имовинске деликте) која су починила услед зависности од дрога. У сваком случају, као и када се ради о мушкарцима, број осуђеница које су користиле или и даље користе дрогу је знатан. Ово представља посебан изазов за казнено-поправну установу, јер се поставља питање како водити трудноћу осуђене зависнице и шта је у најбољем интересу детета рођеног од такве мајке.

Специфични проблеми жена повезани су, такође, са малобројношћу женске затворске популације. Пошто осуђених жена нема довољно да би се у оквиру једне државе основало више установа, оне обично бораве у једној институцији, чији степен безбедности нужно мора бити прилагођен свим осуђеницама, па је стога за неке од њих сувише висок.²⁵ Док је у мушком затвору незамисливо да би, на пример, примарни саобраћајни делинквент могао да дође у контакт са вишеструким повратником из области организованог криминалитета, у женском затвору то уопште није не-

²⁴ Видети, нпр, Radosh, Polly F, op. cit, страна 304; Martin, Sandra L; Haesook, Kim; Kupper, Lawrence L; Meyer, Robert E; Hays, Melissa, *Is Incarceration during Pregnancy Associated with Infant Birthweight?* American Journal of Public Health, том 87, број 9, септембар 1997. године, страна 1528; Clarke, Jennifer G; Hebert, Megan R; Rosengard, Cynthia; Rose, Jennifer S; DaSilva, Kristen M; Stein, Michael D, *Reproductive Health Care and Family Planning Needs Among Incarcerated Women*, том 96, број 5, мај 2006. године, страна 834; International Centre for Prison Studies, *Guidance Note 13: Reforming Women's Prisons*, 2004. година, страна 4, www.prisonstudies.org.

²⁵ International Centre for Prison Studies, *Guidance Note 13: Reforming Women's Prisons*, страна 4.

могуће. Стога се јављају сугестије да се према женама примени другачији тип класификације него према мушкарцима, и да се чак и мале установе пројектују и изделе тако да омогуће класификацију осуђеница.²⁶ При томе, класификација може бити заснована на неким сасвим другим критеријумима од оних који се примењују према мушкарцима и који су углавном засновани на безбедносном ризику и ризику од бекства, што нису појаве нарочито присутне код осуђеница.

Осим тога, жене карактеришу специфични психички и социјални проблеми. Осуђенице су пре доласка у установу неретко преживеле различите облике злостављања, било у детињству или одраслом добу, биле незапослене и оптерећене лошом имовинском ситуацијом, а често су и једини родитељ деци рођеној пре доласка у установу. Истраживања показују да женска затворска популација знатно теже доживљава изолованост, односно да знатно већи проценат жена него мушкараца у затвору осећа присуство депресије, недостатка самопоуздања, стреса, гриже савести, конфузних мисли, губитка памћења, као и да има породичне и проблеме са пријатељима. Једина негативна психичка појава у погледу које је виша заступљеност мушкараца је агресија.²⁷

Наведене карактеристике врше значајан утицај на искуства трудноће и материнства у затворским условима и условљавају њихове специфичности у односу на незатворске. Најпре, сама изолованост и одвојеност од породице, а нарочито деце, за жене представља један од најтежих аспеката затварања.²⁸ Док се друге животне активности (рад, образовање, коришћење слободног времена итд.) донекле могу супституисати одговарајућим активностима у казненој установи, раздвојеност од блиских лица и немогућност одржавања редовних и садржајних контаката са њима је ненадокнадиво. Истраживања су показала да затворенице не доживљавају своју улогу мајке на неки посебан начин, већ су на њу привикнуте као и некриминалне мајке.²⁹ Посебност њиховог положаја не условљава другачији став о улози коју играју у одгајању детета, баш напротив, од затвореница се често може чути да је, без обзира на околности, најбитније бити добра мајка.³⁰

²⁶ Radosh, Polly F, op. cit, страна 309.

²⁷ Sheridan, Michael J, *Comparison of the Life Experiences and Personal Functioning of Men and Women in Prison*, Families in Society, том 77, број 7, септембар 1996. године, страна 429.

²⁸ Sheridan, Michael J, op. cit, страна 431; Williams, Lori; Schulte-Day, Sandy, *Pregnant in Prison-the Incarcerated Woman's Experience: a Preliminary Descriptive Study*, Journal of Correctional Health Care, том 12, број 2, април 2006. године, страна 86; Loper, Ann B, *How Do Mothers in Prison Differ From Non-Mothers*, Journal of Child and Family Studies, том 15, број 1, фебруар 2006. године, страна 84.

²⁹ Williams, Lori; Schulte-Day, Sandy, op. cit, страна 80.

³⁰ Ibidem, страна 85.

Иако затворска средина свакако представља атипичну атмосферу за рађање и одгајање детета, постоје ставови по којима је она, за одређене категорије жена, далеко безбеднија и боља од услова на слободи.³¹ Имајући у виду животне околности, као и психичке и социјалне особености великог броја затвореница, заиста се може тврдити да је за њих затвор једино место на коме могу добити адекватну медицинску заштиту и савете о трудноћи и здрављу.

Из овога произилази један од најбитнијих захтева савременог поступања са осуђеним женама, посебно трудницама и мајкама: запослени у установи морају да искористе изолованост жена од потенцијалних негативних спољних утицаја за указивање на позитивна искуства материнства, путем саветовања и различитих облика едукације. Мајке које су одвојене од деце су суочене са две врсте брига: како је њиховој деци сада и да ли ће након изласка из затвора бити у стању о њима да се брину, што је постепени проблем о коме треба повести више рачуна. Осим помоћи мајкама, у сарадњи са социјалним службама се могу применити и поступци асистенције деци са мајкама у затвору.³²

Стварање јаког мајчинског идентита би могло знатно да умањи утицај одређених фактора криминалног понашања јер је оно, по својој природи, неспојиво са улогом и функцијом мајке. Показало се да третман чији је циљ да ојача жену, а који се примењује за време извршавања казне, даје добре резултате на психичком и социјалном пољу, али су они ипак краткорочни јер нису у стању да промене трајније социјалне, економске и културне услове живота са којима се мајке, након изласка из установе поново суочавају (незапосленост, несређене породичне прилике, злоупотреба опојних средстава).³³ Због тога је мере пеналне едукације потребно повезати са мерама постпеналне заштите, при чему материнство може да буде кључан фактор који ће женама дати мотив да се одупру негативним социјалним утицајима.

ЗАКЉУЧАК

Савремена пенологија све више идентификује посебне проблеме жена као затвореница и указује на потребу да се затворски третман прилагоди тим специфичностима. Трудноћа и материнство у том смислу представљају наочигледније појаве које налажу пажљиво и добро осмишљено поступање према женама.

³¹ Clarke, Jennifer G et al, страна 837.

³² Radosh, Polly F, op. cit, страна 309 и 311.

³³ Pimlott Kubiak, Sheryl; Young, Amy; Siefert, Kristine; Stewart, Abigail, *Pregnant, Substance-Abusing and Incarcerated: Exploratory Study of a Comprehensive Approach to Treatment*, Families in Society, том 85, број 2, април-јун 2004. године, страна 183-184.

Приступи законодавстава различитих држава регулисању овог питања се знатно разликују, али они углавном стоје на ставу да је одржавање везе између мајке и детета, било да је оно рођено у установи или ван ње, од есенцијалне важности. При томе, у једном броју држава се сматра да се овај циљ најефикасније може остварити (што дужим) задржавањем детета у установи, док друге нагласак стављају на едукативне и саветодавне активности које се примењују према мајци, док је боравак детета у установи од секундарног значаја.

Искуство одвојености од ближњих, а посебно деце је за затворене мајке изузетно болно и представља нов и још непознат животни изазов, који је најчешће само једна у низу неповољних ситуација које су током живота обележиле овакве жене. Због тога њихов однос према материнству, као главном и можда једином преосталом смислу у њиховом животу, треба искористити у циљу ресоцијализације и успешне друштвене реинтеграције.

*Milena Pavlović, LL.M., Assistant
Novi Sad Faculty of Law*

PREGNANCY AND MATERNITY IN PRISON CONDITIONS

Abstract

Prison experiences of incarcerated women distinctively differ from those of incarcerated men, and are conditioned by specific characteristics of female crime, as well as by non-existence of differentiated rules and regulations for the execution of prison sanction that would be adjusted to particular women's needs. Pregnancy and maternity thus present the largest obstacles for the equal treatment of all inmates and imply not only technical and staff modifications, but also the creation of a special approach towards imprisoned women. The paper examines law regulations that deal with status of incarcerated pregnant women and mothers and also points out special problems and difficulties of female prisoners that emanate from parenting from the inside of a prison.